

RADOVI
Zavoda za znanstveni rad
HAZU Varaždin

UDK 80:655(497.562)"1494/1508"-05Jagić, V.
Pregledni članak
Review

.....
IVANA ETEROVIĆ
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
isankovi@ffzg.unizg.hr

Primljeno: 04. 03. 2024.
Prihvaćeno: 24. 06. 2024.
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/y54jof47pm>

SENJSKA GLAGOLJSKA TISKARA U DJELU VATROSLAVA JAGIĆA

Djelatnost senjske glagoljske tiskare, koja je radila od 1494. do 1508. godine s prekidima, postala je poznatija hrvatskoj filologiji zahvaljujući Ivanu Berčiću, koji je u svoju bogatu zbirku glagoljskih rukopisnih i tiskanih knjiga uspio prikupiti i njezina izdanja. U svojem radu *Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagolicom...* spominje *Meštriju dobra umrtija s ritualom, Naručnik plebanušev, Mirakule Slavne Deve Marije, Transit svetoga Jerolima i Korizmenjak*, kojima će uskoro na temelju tipografskih podudarnosti pridružiti i nepotpuni primjerak *Misala*. Tisak *Misala* Berčić datira u 1507., s kakvom je datacijom ušao i u prvi dio bibliografije hrvatskih tiskanih knjiga koju je 1860. objavio Ivan Kukuljević. Među tim je djelima *Naručnik* smatran prvim senjskim izdanjem jer se u njegovu kolo fonu navodi da je otisnut 1507. i ističe da je majstor Grgur Senjanin došao iz Mle-taka posebno radi toga tiska, što je bilo razumijevano kao zapis o osnivanju tiskare. Ta će pretpostavka biti osporena krajem 19. stoljeća, u prvome redu zahvaljujući Vatroslavu Jagiću. Uvidom u potpuniji primjerak istoga misala otkriven u jednome minhenskom antikvarijatu Jagić će utvrditi da je otisnut 1494. i da je ujedno riječ o jedinome misalu koji bi bio otisnut u toj glagoljskoj tiskari, a osim toga pridonijeti i rasvjetljavanju uloge Blaža Baromića u njezinu osnivanju. Iako u Jagićevoj bibliografiji nema opširnijih radova koji bi bili sustavnije posvećeni senjskoj glagoljskoj tiskari, njegov doprinos poznavanju najstarijega hrvatskoga glagoljskog tiskarstva nije nipošto zanemariv. U ovome je radu detaljnije prikazan onaj dio njegove bibliografije u kojemu se dotiče tema vezanih za rad spomenute tiskare.

Ključne riječi: hrvatski jezik; glagoljica; Senj; tiskara; Vatroslav Jagić.

1. UVOD

Djelatnost senjske glagoljske tiskare, koja je radila od 1494. do 1508. godine s prekidima, postala je poznatija hrvatskoj filologiji zahvaljujući Ivanu Berčiću, koji je u svoju bogatu zbirku glagoljskih rukopisnih i tiskanih knjiga uspio prikupiti i njezina izdanja. U svojem radu *Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagolicom...* spominje *Meštriju dobra umrtija s ritualom, Naručnik plebanušev, Mirakule Slavne Deve Marije, Transit svetoga Jerolima i Korizmenjak*, kojima će uskoro na temelju tipografskih podudarnosti pridružiti i nepotpuni primjerak *Misala*.¹ Budući da taj primjerak nema sačuvan kolofon, Berčić nije mogao znati da je *Misal* otisnut krajem 15. stoljeća, stoga ga je u svojim radovima pogrešno datirao. Gotovo četvrt stoljeća nakon njegove smrti Vatroslav Jagić ispraviti će tu pretpostavku nakon otkrivanja gotovo potpuna primjerka *Senjskoga misala* s očuvanim kolofonom.

Posljednjih godina senjska glagoljska tiskara vraća se u središte znanstvenih i istraživačkih interesa, u prvome redu u okviru višegodišnjega institucijskoga istraživačkog projekta *Istraživanja jezika i pisma glagoljskih neliturgijskih tekstova I.–III.* (2021.–2022., 2024.), provođena pri Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, u okviru kojega je nastao i ovaj rad. Tijekom dosadašnjega rada na tome projektu priređena su suvremena izdanja triju djela otisnutih u senjskoj glagoljskoj tiskari: *Meštrija dobra umrtija s ritualom, Naručnik plebanušev* i *Mirakuli Slavne Deve Marije*,² a jedan je od njegovih neizravnih ciljeva između ostaloga revalorizacija doprinosa hrvatskih filologa koji su tijekom posljednjih dvaju stoljeća proučavali i djelovanje senjske glagoljske tiskare. U tome je kontekstu obilježavanje 100. obljetnice smrti istaknutoga hrvatskog filologa Vatroslava Jagića bilo glavnim poticajem za povratak njegovoj opsežnoj bibliografiji, i to upravo onomu njezinu dijelu u kojemu se dotiče tema vezanih za rad spomenute tiskare, a koji se detaljnije prikazuje u nastavku rada.³

¹ Ivan BERČIĆ, "Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagolicom, kojim se u skorašnje doba u trag ušlo", JAZU, *Rad JAZU*, 59, Zagreb, 1881., 166–171.

² V. Mirjana CRNIĆ NOVOSEL i Ivana ETEROVIĆ, *Mirakuli Slavne Deve Marije (Senj, 1508.): Latinička transliteracija sa studijom i popratnim tekstovima*, Institut za hrvatski jezik, Zagreb, 2023.; Ivana ETEROVIĆ i Juraj Matej KOVAČ (ur.), *Naručnik plebanušev (Senj, 1507.): Latinički prijepis glagoljskog izvornika*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2023.; Ivana ETEROVIĆ i Juraj Matej KOVAČ (ur.), *Meštrija dobra umrtija s ritualom (Senj, 1507./1508.): Latinički prijepis glagoljskog izvornika*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb, 2024.

³ O historijatu otkrivanja i proučavanja *Senjskoga misala*, u čemu je posebno rasvijetljena uloga Vatroslava Jagića, detaljnije je pisala akademikinja Anica Nazor u slavljeničkome broju *Hrvatskoga dijalektološkog zbornika* posvećenu akademiku Milanu Mogušu povodom njegova 90. rođendana. Dok se u tome prilogu valorizira Jagićeva uloga u istraživanjima *Senjskoga misala*, u ovome se radu prikazuje njegov prinos istraženosti djelovanja senjske glagoljske tiskare uopće. V. Anica NAZOR, "O otkriću glagoljskoga *Senjskoga misala* i njegovih rijetkih primjeraka", Zavod za lingvi-

2. DATIRANJE SENJSKOGA MISALA

Prvi opis *Senjskoga misala*⁴ pružio je hrvatski filolog Ivan Berčić, koji je zaslužan i za njegovo otkriće. U svojem radu *Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagolicom, kojim se u skorašnje doba u trag ušlo* izvještava da je 1849. pronašao polovicu lista tiskanoga hrvatskoglagoljskog misala u mjestu Ugljanu na istoimenome otoku.⁵ Usporedivši ga sa svim poznatim tiskanim misalima, uočava da se ne podudara ni s jednim i zaključuje da pripada dotad nepoznatu misalu. Na temelju tipografskih podudarnosti s *Meštrijom dobra umrtija s ritualom, Naručnikom plebanušev, Transitom svetoga Jerolima i Korizmenjakom* atribuirao taj misal senjskoj glagoljskoj tiskari te pretpostavlja da je tiskan u Senju oko 1507. godine.

Berčićeva potraga za potpuni(ji)m primjerkom toga misala urodit će uskoro plodom: 1854. pronašao je dva cjelovita lista, a 1863. njegov učenik Srećko Bakija donio mu je nepotpuni primjerak ("okrtnjen na oba kraja") pronađen u njegovu rodnome mjestu Pakoštanima. Budući da kolofon nije bio poznat, Berčić neće moći korigirati svoju pretpostavku o godini tiska *Senjskoga misala*, stoga će pogrešnu dataciju unižeti i u svoju hrestomatiju i u svoju čitanku staroslavenskoga jezika.⁶ Ista pogreška prenesena je i u bibliografiju hrvatskih tiskanih knjiga koju je priredio Ivan Kukuljević, a u kojoj se navode četiri izdanja senjske glagoljske tiskare: *Korizmenjak* (r. br. 31), *Misal* (r. br. 39), *Naručnik plebanušev* (r. br. 48) i *Transit svetoga Jerolima* (r. br. 52).⁷ Uz *Misal* piše da je tiskan 1507. godine.

Berčićeva pretpostavka bit će osporena krajem 19. stoljeća, u prvome redu zahvaljujući Vatroslavu Jagiću. Godine 1895. Mađarski nacionalni muzej otkupio je

stička istraživanja Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, XX, Zagreb, 2016., 171–177.

⁴ Opširniji formalni i sadržajni opis *Senjskoga misala* v. npr. u I. BERČIĆ, *Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagolicom, kojim se u skorašnje doba u trag ušlo*, 170; Vatroslav JAGIĆ, *Ein Beitrag zur südslavischen Bibliographie, Anzeiger der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften: Philosophisch-historische Classe*, 9. siječnja 1895., XXXII/1, 5–6, <https://archive.org/details/anzeigerderkais14klasgoog/page/n665/mode/2up> (datum preuzimanja: 25. rujna 2023.); Orsolya SZENTESI-ŽAGAR, Oszkár Asbóth: *Senjski glagoljski misal iz 1494.*, Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, XXIII, Senj, 1996., 67–83; Anica NAZOR, *O glagoljskoj tiskari u Senju i njezinim izdanjima (1494.–1508.)*, Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, XLI, Senj, 2014., 214, 216.

⁵ I. BERČIĆ, *Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagolicom, kojim se u skorašnje doba u trag ušlo*, 169–170.

⁶ V. Joannes BERČIĆ, *Chrestomathia linguae veteroslovenicae caractere glagolitico e codicibus, codicum fragmentis et libris impressis*, Prag, 1859., 116–117; Ivan BERČIĆ, *Čitanka staroslovenskoga jezika*, Prag, 1864., 77.

⁷ Ivan KUKULJEVIĆ (ur.), *Bibliografia hrvatska. Dio prvi: Tiskane knjige*, Zagreb, 1860., 5–7.

od minhenskoga antikvarijata Ludwiga Rosenthala za 1505 maraka gotovo potpun primjerak *Senjskoga misala*.⁸ Uvidom u kolofon toga primjerka Jagić je mogao lako otkriti pravu godinu njegova objavljivanja: "č. u. p. g. [=1494.] Miseca avgusta dan' ž [=7]. ovi misali biše početi i svršeni v Seni. Kraljujući tada svitlomu Kralju Ugrskomu Ladislavu. I sideći tada na prest[o]lê apustolskom' svet[o]mu o[t]cu Aleksandru papi šest[o]mu. A biše štampani s dopu[šć]en'em' i volju g[ospodi]na b[iskup]a. od' d[o]mona (lies domina) Blaža Baromića i domina Salvestra Bedričića. i žakna Gašpara Turčića. b[og]' nas' spasi. Amen"".⁹ Da je riječ o istome misalu o kojemu je pisao Berčić, Jagić je dokazao usporedbom ulomaka objavljenih u Berčićevoj hrestomatiji, odnosno čitanci s odgovarajućim dijelovima iz novopronađenoga primjerka. Nakon Jagićeva priopćenja *Ein Beitrag zur südslavischen Bibliographie* u kasnijoj će se literaturi početi navoditi prava godina objavljivanja *Senjskoga misala*, dakle 1494., a ne 1507. godina.

Bez obzira na to što je utvrdio pravu godinu tiska *Senjskoga misala*, Jagić oprezno ostavlja otvorenom mogućnost da ipak postoji i koji hrvatskoglagoljski misal iz 1507., stoga u kratku članku objavljen u *Viencu* poziva čitatelje da ga obavijeste ako znaju za takav misal:

U hrvatskim bibliografijama pominje se glagolski misal, koji je, kažu, štampan god. 1507. u Senju. Prijatelji naših starina učinit će nam veliku uslugu, ako nam jave, da li je itko vidio primjerak takova misala, koji bi bio štampan g. 1507.? Pitamo to za to, što se je ušlo u trag, da se onaj tekst kod pokojnoga Berčića, koji bi imao biti izvadjen iz misala god. 1507., riječ po riječ podudara s tekстом glagolskog misala, koji je štampan u Senju već godine 1494. Htjelo bi se dakle utvrditi, ima li zbilja uz novo otkriveno izdanje od godine 1494. još i izdanje od g. 1507.?¹⁰

Kako će biti vidljivo u petome poglavlju ovoga rada, Jagićeva korespondencija s Franjom Fancevom pokazuje da je tu mogućnost ostavljao otvorenom i dvadesetak godina kasnije prilikom pisanja *Hrvatske glagolske književnosti* iako je već u svojem prilogu *Beitrag zur südslavischen Bibliographie* upozorio na to da nitko ne zna za tobožnji misal iz 1507.¹¹

⁸ O. SZENTESI-ŽAGAR, Oszkár Asbóth: Senjski glagoljski misal iz 1494., 59, 63; A. NAZOR, O otkriću glagoljskoga *Senjskoga misala* i njegovih rijetkih primjeraka, 173.

⁹ Nav. prema V. JAGIĆ, *Ein Beitrag zur südslavischen Bibliographie*, 4–5.

¹⁰ Vatroslav JAGIĆ, *Književnost. Hrvatska. Hrvatski misal štampan god. 1494. u Senju*, Matica hrvatska, *Vienac*, XXVI/33, Zagreb, 1894., 532.

¹¹ V. JAGIĆ, *Ein Beitrag zur südslavischen Bibliographie*, 4.

3. POKRETANJE SENJSKE GLAGOLJSKE TISKARE I ULOGA BLAŽA BAROMIĆA

Kolofon *Senjskoga misala*, ističe Jagić, otkriva da je senjska glagoljska tiskara djelovala već 1494. godine i da je Silvestar Bedričić, koji se spominje i u kasnijim senjskim izdanjima, u tome imao aktivnu ulogu, no pritom se ne može sa sigurnošću zaključiti je li bio njezinim osnivačem ili je samo nadzirao tisak.¹² U toj fazi rada tiskare nema spomena Grgura Senjanina, za kojega u kolofonu *Naručnika plebanušev* piše da je došao iz Mletaka u Senj posebno radi toga tiska. Blaž Baromić spominje se pak ne samo na ovome mjestu nego i u kolofonu hrvatskoglagoljskoga brevijara otisnuta u Veneciji 1493. godine, za koji će se u kasnijoj literaturi uvriježiti naziv *Baromićev brevijar*, a koji je bio otisnut u tiskari Andrije Torresanija. Odgovor na pitanje jesu li slova senjske tiskare doista donesena iz Venecije moći ćemo dobiti, smatra Jagić, tek nakon detaljnijega proučavanja spomenutoga brevijara.

Opširniji formalni i sadržajni opis triju primjeraka *Baromićeva brevijara* poznatih krajem 19. stoljeća Jagić će donijeti u svojim prilogima *Ein zweiter Beitrag zur südslavischen Bibliographie* i *Ein dritter Beitrag zur südslavischen Bibliographie*, zaključujući da tipografska obilježja *Baromićeva brevijara* i *Senjskoga misala* ipak nisu jednaka, kako je ranije smatrao.¹³ Svojim ukazivanjem na Baromićevu aktivnu ulogu u tiskanju tih dvaju glagoljskih izdanja pomoći će u daljnjem rasvjetljavanju uloge Blaža Baromića u osnivanju senjske glagoljske tiskare.¹⁴

Jagićeve zaključke potvrdit će u drugoj polovici 20. stoljeća nova istraživanja *Baromićeva brevijara*, prije svega ona Biserke Grabar i Marije Pantelić. Marija Pantelić prikazala je ukratko razlike između slova iz spomenutoga brevijara te *Senjskog misala*, koje ukazuju na to da su slova koja su bila u uporabi u senjskoj tiskari nanovo lijevana i vješto rezana.¹⁵ U nastajanju je toga brevijara Baromić "kao vrstan glagoljski pisar vjerojatno nadgledao i korigirao najprije rezanje glagoljskih slova, priredio predložak, odnosno dao možda svoj pisani brevijar za tisak, te je konačno proveo korekturu složena teksta prije otiskivanja".¹⁶ Nakon toga odlazi u Senj, kamo doprema potrebnu tiskarsku opremu te gdje pokreće glagoljsku tiskaru i izdaje glagoljski misal.¹⁷

¹² Isto, 5.

¹³ Vatroslav JAGIĆ, *Ein zweiter Beitrag zur südslavischen Bibliographie*, *Anzeiger der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften: Philosophisch-historische Classe*, 6. ožujka 1895., XXXII/7, 28–35, <https://archive.org/details/anzeigerderkais14klasgoog/page/n665/mode/2up> (datum preuzimanja: 25. rujna 2023.); Vatroslav JAGIĆ, "Ein dritter Beitrag zur südslavischen Bibliographie", *Anzeiger der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften: Philosophisch-historische Classe*, 3. travnja 1895., XXXII/10, 47–52, <https://archive.org/details/anzeigerderkais14klasgoog/page/n665/mode/2up> (datum preuzimanja: 25. rujna 2023.).

¹⁴ O. SZENTESI-ŽAGAR, Oszkár Asbóth: *Senjski glagoljski misal iz 1494.*, 64–67.

¹⁵ Marija PANTELIĆ, Kulturni ambijent djelovanja Blaža Baromića, pisca i štampara glagoljskih knjiga, Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, VI, Senj, 1975., 35–36.

Biserka Grabar detaljno je pak istražila sadržaj *Baromićeva brevijara*, utvrdivši na temelju unosa novih franjevačkih blagdana i blagdana svetaca koji se slave u Zadru da je naglašeno franjevački obilježen, stoga pretpostavlja da je njegov predložak bio koji od franjevačkih brevijara.¹⁸ Taj je predložak, nastavlja autorica, bio vjerojatno neki latinski tiskani brevijar, a dijelove je preuzimao iz dostupnih glagoljskih predložaka, odnosno sâm prevodio one dijelove koje nije mogao preuzeti.¹⁹ Malen format brevijara, "prikladan za privatnu upotrebu i putovanja", bio je osobito praktičan za franjevce prilikom njihovih misionarenja.²⁰

4. KADA JE OSNOVANA SENJSKA GLAGOLJSKA TISKARA?

Prije otkrića potpunoga primjerka *Senjskoga misala*, čiji je tisak nakon iščitavanja kolofona Jagić smjestio u 1494. godinu, osnivanje senjske glagoljske tiskare dovodilo se u vezu s Grgurom Senjaninom te se smatralo da je osnovana početkom 16. stoljeća i da je njezinim prvim izdanjem *Naručnik plebanušev*. Tako će primjerice Ivan Berčić napisati sljedeće: "Početkom XVI. vieka utemeljena bi za kratko vrijeme tiskarnica u Senju. Povrati se onda u svoje rodno mjesto neki Grgur, koji kao tiskar življaše u Mletcih".²¹

Ta se pretpostavka temeljila na podacima iz veoma opširna kolofona *Naručnika plebanušev*, iz kojega doznajemo više detalja o tome tiskarskom pothvatu, a u kojemu se između ostaloga navodi da je otisnut 1507. i ističe da je majstor Grgur Senjanin stigao ciljano iz Venecije radi toga projekta:

Ove knjige ke se zovu *Naručnik plebanušev* biše štampane v Senji po narejen'ju počtovanoga gospodina Silvestra Bedričića, arhižakna i vikara senjskoga, na tolik trud od mnogo redovnikov prošen i po mnogo gospode potaknen'ju. Doprotumačene po veće našega jazika redovnikih i zaistinu nikih meštar i dokturovkih imena ne izriču se za ukloniti se tašće slave, ke knjige biše komponjene i korežene po domini Urbani z Otočca i po Tomasu djakonu, kanonicih crikve senjske. I bi štampa svršena po meštru Grguru Senjaninu ki navlašć na to dĕlo

¹⁶ Isto, 35.

¹⁷ M. PANTELIĆ, Kulturni ambijent djelovanja Blaža Baromića, pisca i štampara glagoljskih knjiga, 39; usp. A. NAZOR, O glagoljskoj tiskari u Senju i njezinim izdanjima (1494.–1508.), 212.

¹⁸ Biserka GRABAR, Tiskani glagoljski Baromićev brevijar, Staroslavenski institut, *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, 34, Zagreb, 1984., 159–180.

¹⁹ Isto, 179.

²⁰ Isto, 159, 179.

²¹ I. BERČIĆ, Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagolicom, kojim se u skorašnje doba u trag ušlo, 166–167.

pride iz Benetak. I svršene biše v hiži rečenoga gospodina arhižakna. Miseca avgusta na dan 20 tr. 7. V lètih Spasitelja našega 1507.²²

Kolofon nas dakle obavještava da je *Naručnik plebanušev* bio otisnut u Senju po naredbi poštovanoga gospodina Silvestra Bedričića, senjskoga arhiđakona i vikara, i to na molbu i poticaj brojnih redovnika i gospode. Knjigu je prevodio veći broj hrvatskih redovnika, među kojima su neki učitelji i doktori, no njihova se imena namjerno ne spominju radi izbjegavanja isprazne slave. Slagari i korektori bili su Urban iz Otočca i đakon Tomas, kanonici senjske crkve, a za tisak je bio zadužen *meštar* Grgur Senjanin, koji je ciljano pristigao iz Venecije upravo radi toga posla. Tisak je dovršen u kući spomenutoga Bedričića 27. kolovoza 1507. godine. Zapis o dolasku Grgura Senjanina bio je razumijevan kao zapis o osnivanju tiskare.²³ Budući da se pretpostavka o navedenome zapisu kao zapisu o pokretanju senjske tiskare i *Naručniku* kao njezinu prvome izdanju smatrala točnom, objavljivanje *Senjskoga misala* smještalo se u godine nakon toga.²⁴

Ta je pretpostavka o osnivanju senjske tiskare poljuljana novim otkrićima nakon Berčićeve smrti. Otkrićem *Spovidi općene*, na koju je najprije upozorio fra Stjepan Ivančić 1887., a potom ju je u cijelosti objavio Ivan Milčetić 1890. godine, djelovanje senjske glagoljske tiskare bilo je već pomaknuto na 1496. godinu.²⁵ Otkrićem potpunoga primjerka *Senjskoga misala* i Jagićevim iščitavanjem godine tiska u kolofonu početak njezina djelovanja pomaknut je još dvije godine ranije i doveden u vezu s djelovanjem Blaža Baromića. Premda nije nigdje eksplicitno pisao o osnivanju senjske glagoljske tiskare, Jagić je svojim priopćenjem unaprijedio spoznaje hrvatske filologije o najstarijem hrvatskom tiskarstvu.

5. HRVATSKA GLAGOLSKA KNJIŽEVNOST: SINTEZA

U uvodnome dijelu prve knjige *Povijesti hrvatske književnosti*, posvećene hrvatskoj književnosti od humanizma do kraja 18. stoljeća, čiji je autor Branko Vodnik, Jagić će sintetizirati sve dotadašnje spoznaje o djelovanju senjske glagoljske tiskare. Koliko mu je bilo stalo do točnosti podataka, pokazuje korespondencija s Franjom Fancevom koja je neposredno prethodila objavljivanju Jagićeve *Hrvatske glagoljske književnosti*. Naime godine 1908. Fancev postaje pristavom u zagrebačkoj

²² Nav. prema Anica NAZOR, *Knjiga o hrvatskoj glagoljici. "Ja slovo znajući govorim..."*, Erasmus naklada, Zagreb, 2008., 97.

²³ O. SZENTESI-ŽAGAR, Oszkár Asbóth: Senjski glagoljski misal iz 1494., 62–63.

²⁴ Isto, 63.

²⁵ Ivan MILČETIĆ, Prilozi za literaturu hrvatskih glagoljskih spomenika II. Nepoznata glagoljska knjižica, tiskana godine 1496., JAZU, *Starine*, XXIII, Zagreb, 1890., 80.

sveučilišnoj knjižnici, gdje ga zatječe i Jagić pet godina kasnije. U dopisnici poslanoj Fancevu 6. srpnja 1913. iz Gloggnitza Jagić mu se obraća sa sljedećom molbom:

U stvari ne toliko mojoj koliko Drechslerovoj obraćam se odavle k Vama s nekoliko pitanja glede najstarijih štampanih knjiga glagolskih.

Prvo i prvo – koje knjige ima Vaša sveučilišna biblioteka. Svakako će imati misal od g. 1483. Ako je Vaš ekzemplar potpun, molim Vas da mi u lat. transkripciji prepisete ono mjesto gdje dolazi godina.

Drugo – mislim, da je Vaša biblioteka kupila Baronićev brevijar od g. 1493, dok je Misal od g. 1494 mislim u Budimpešti. Da li je tko o tome pisao osim onoga, što sam ja o tome rekao i Asbóth.

Treće – da li je kod Vas ona knjižica od g. 1496, koju je Milčetić spomenuo u Starinama XXIII (i XXIV).

Četvrto imate li u sveučilišnoj knjižnici Naručnik plebanušev od g. 1507 ili od iste godine »Čudes a b. d. Marije«? Isto tako one tri knjige od g. 1508, što ih Jelić spominje po Brčiću u Radu kn. LIX? ili Misal od g. 1509?

Da li je tko o svim tim knjigama u novije doba (poslije Brčića, Jelića) pisao.²⁶

Jagić dakle traži od Fanceva podatke o *Prvotisku* (1483.), *Baromićevu brevijaru* (1493.) te o *Senjskome misalu* (1494.), *Spovidi općenoj* (1496.), *Naručniku plebanušev* (1507.) i *Mirakulima Slavne Deve Marije* (1508.) te drugim izdanjima senjske glagoljske tiskare koje spominje Luka Jelić,²⁷ a tako i o novijim radovima o tim tiskovinama. Premda se već prethodno bio raspitivao o mogućem postojanju hrvatskoglagoljskoga misala koji bi bio tiskan 1507., kako je već istaknuto u drugome poglavlju ovoga rada, u svojem će pregledu hrvatske glagoljske književnosti ponovno provjeriti i taj podatak, ali navodeći sada prema Berčiću i Jeliću 1509. godinu.

U istoj dopisnici Jagić izražava svoje nezadovoljstvo onime što je mogao napisati "ovdje u selu" iako je već napisano više od polovice njegova rukopisa.²⁸ U dopisnici poslanoj istomu adresatu iz Gloggnitza 14. srpnja 1913. doznajemo da je rukopis već predan Fancevu, kojega Jagić moli da unese dopune gdje je to potrebno i skрати rukopis u mjeri u kojoj je to moguće s obzirom na to da mu se nije javio s traženim podacima.²⁹ Jagićevo nezadovoljstvo vlastitim rukopisom najbolje pokazuje njego-

²⁶ Petar SKOK (ur.), *Korespondencija Vatroslava Jagića. Knjiga 1*, JAZU, Zagreb, 1953., 408–409.

²⁷ Luka JELIĆ, *Fontes historici liturgiae glagolito-romanae a XIII ad XIX saeculum*, Krk, 1906. Jelić još navodi *Korizmenjak*, *Ritual* i *Transit svetoga Jerolima*, koji se nalaze pod brojevima 18, 19 i 20 u poglavlju o šesnaestostoljetnim izvorima. *Misal* se pak spominje dvaput: prvi put s ispravnom datacijom 1494. (br. 119b u poglavlju s izvorima iz 15. stoljeća), a drugi put s pogrešnom datacijom 1509. (br. 22 u poglavlju s izvorima iz 16. stoljeća).

²⁸ P. SKOK (ur.), *Korespondencija Vatroslava Jagića. Knjiga 1*, 409.

²⁹ Isto, 409.

va ocjena da je "i onako stvar odveć suho izložena".³⁰ Odakle proizlazi takvo Jagićevo nezadovoljstvo, izvršno je sumirao Eduard Hercigonja: "Pažljiv prema tekstu, točan, sklon višekratnoj provjeri podataka, Jagić je ovaj svoj 'ekskurs u glagolitiku' stvarao u ne baš povoljnim (za tu vrstu posla) okolnostima, na ladanju, u Gloggnitzu (sjeverna Štajerska) daleko od mogućnosti istraživanja u bibliotekama ili zbirkama rukopisa, ne uvijek (na vrijeme) obaviješten o novostima iz literature o predmetu".³¹

Bez obzira na sve odjeljak o senjskoj glagoljskoj tiskari iz Jagićeve sinteze može bez bitnih izmjena i dan-danas poslužiti kao svojevrsna enciklopedijska natuknica o njezinu djelovanju:

Do nedavno nije se znalo, da je nekoliko godina nakon ovog prvog izdanja [Prvotiska iz 1483., op. a.] opet bio štampan jedan glagolski misal godine 1494., ovaj put na domaćem zemljištu u Senju, drugim slovima, sitnijim i manje uglednim, u formatu, koji upravo ne pristaje za misal kao knjigu, što se stavlja na oltar i tako iz nje čita. Ovo je manja knjiga, koja se drži u rukama te lako tura u džep. Čini se, kao da su domaći ljudi, koji su se trudili oko ove knjige, taj skromniji format držali podesnijim za tadašnje prilike. Slova dobiše iz Mletaka, a zaci-jelo i sлагача, ali brigu i trošak oko izdanja preuzeše domaći ljudi, dva kanonika senjske crkve, Blaž Baromić i Silvestar Bedričić i uz njih žakan Gašpar Turčić. Na kraju se knjige kaže, da je ovaj misal svršen 7. augusta 1494. godine, za kraljevanja kralja ugarskoga Ladislava i za vladanja u Rimu pape Aleksandra VI. Jedan se primjerak ove rijetke knjige nalazi sada u Budimpešti ; opisao ga Asbóth na mađarskom jeziku i u mojem Archivu. Vidi se, da je ovo izdanje misala imalo za podlogu nekakav drugi rukopisni tekst te se nije držalo prvog mletačkog izdanja od g. 1483. Sada se zna, da je isti Blaž Baromić već godinu dana prije i to u martu g. 1493., naštao još jednu knjigu, koja je onaj čas za crkvenu službu glagoljaša bila vrlo potrebita, a to je Brevijar sa dodanim na kraju Ritu-alom. Za ovo izdanje, kojega se jedan primjerak sada nalazi u Zagrebu, priča se u epilogu, da je štampano u Mlecima (v Bnech), u tipografiji poznatog Andrije Thoresani de Asula, a naš pre Blaž Baromić nadziraše štampanje kao korektor. Kako se to ima razumjeti ? Sva je prilika, da je kanonik Blaž Baromić upravo toga radi i pošao bio u Mletke, da štampajući ondje brevijar izuči novu tehniku štampanja knjiga, pa kada se, svršiv taj posao, u martu 1493. godine vratio u Senj, mogao je ovdje nastaviti jednaki posao slovima dovezenim iz Mletaka. To je bio pomenuti misal, a uza-nj godine 1496. još jedna mala knjižica, koju je opisao Milčetić u Starinama, knj. XXIII., to je "Spovid općena", prijevod neke latinske knjižice, što ju je preveo Jakov Blažiolović.

³⁰ Isto, 409; usp. Eduard HERCIGONJA, *Nad iskonom hrvatske knjige. Rasprave o hrvatskoglagojskom srednjovjekovlju*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1983., 73.

³¹ E. HERCIGONJA, *Nad iskonom hrvatske knjige. Rasprave o hrvatskoglagojskom srednjovjekovlju*, 73.

Ovaj čas nije poznato, da li je još štogod bilo štampano krajem XV. stoljeća u Mlecima ili u Hrvatskom Primorju. Ali ta nova vještina i njena očita velika korist privukla je odmah početkom XVI. stoljeća neke domaće ljude, to one iste to druge, da nastave štamparsku radnju glagolskim slovima. Silvestar Bedričić, koji je uz Baromića spomenut kao izdavač misala od 1494. godine, štampao je g. 1507. u Senju Naručnik Plebanušev, prijevod knjižice na latinskom jeziku Manipulus curatorum, a iste godine izadjoše još Mirakuli slavne dive Marie, i to je prijevod na hrvatskom jeziku. Naručnik može se nazvati vrlo potrebitom praktičnom knjigom za glagoljaše, zato se i kaže, da su mnogi redovnici i gospoda molili Bedričića, da se prihvati toga posla, a prijevod izradiše nekoliko redovnika i doktora našega jezika, "kih imena ne izriču se za uklonit se tašće slave". Korektorima se pominju dva kanonika senjske crkve, Urban iz Otočca i Tomaš žakan. Štampar bješe neki Grgur Senjanin, koji je naročito toga radi došao iz Mletaka, gdje je izučio tipografsku tehniku. Valjda je kod svih knjižica 1507. i 1508. godine glavni posao oko štampanja bio u njegovim rukama. Sama tipografija bješe smještena u kući Silvestra Bedričića.

Silvestar Bedričić zaslužuje kao izdavač hrvatskih glagolskih knjiga svako priznanje; šteta što se o njegovu životu inače ne zna ništa izbliže, samo se na izdanjima god. 1508. (Korizmenjak i Tranzit) i na izdanju misala od godine 1509. opet nalazi njegovo ime, jer su sve te knjige štampane u Senju u njegovoj kući, njegovim slovima. Kao pomagači, što su uza-nj i oko prijevoda radili, spominju se i opet kanonici Urban iz Otočca i žakan Tomaš. Ali tu i prestaje njihovo spominjanje, jer u prvoj knjizi, što je došla na red iza izdanja od g. 1507. i 1508., — a to je bio, koliko se sada zna, opet jedan misal od godine 1528. [Misal po zakonu rimskoga dvora Pavla Modrušanina, op. a.] — nema više govora ni o Senju ni o Bedričiću [...].

Život i djelo osoba koje su sudjelovale u radu senjske glagoljske tiskare (Blaža Baromića, Silvestra Bedričića, Jakova Blažiolovića, Petra Jakovčića, Tomasa Katridarića, Grgura Senjanina, Gašpara Turčića i Urbana iz Otočca) prikazat će detaljnije krajem 20. i početkom 21. stoljeća na temelju podataka prikupljenih iz dotad nepoznatih arhivskih izvora te sabranih iz postojeće primarne i sekundarne literature fra Petar Runje, rekonstruirajući ujedno djelovanje spomenute tiskare u širem kontekstu.³³

³² Vatroslav JAGIĆ, Hrvatska glagoljska književnost, *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga 1: Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*, Matica hrvatska, Branko Vodnik, Zagreb, 1913., 37–41, <https://archive.org/details/povijesthrvatske00vodn/page/34/mode/2up> (datum preuzimanja: 22. rujna 2023.).

Petar RUNJE, Gašpar Turčić, svećenik i kancelar Krčke biskupije, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Teologija u Rijeci, *Riječki teološki časopis*, VI/2, Rijeka, 1998., 321–328; Petar RUNJE, Senjski kanonik i tiskar Tomas Katridarić, Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko

6. ZAKLJUČAK

Jagićeva bibliografija ne obuhvaća opširnije radove koji bi bili sustavnije posvećeni djelovanju senjske glagoljske tiskare, no njegov doprinos poznavanju najstarijega hrvatskoga glagoljskog tiskarstva nije nipošto zanemariv. Na prvome mjestu valja istaknuti da je upoznao zainteresiranu filološku, ali i širu javnost s činjenicom da je *Senjski misal* otisnut 1494. te da je ujedno riječ o jedinome misalu koji bi bio otisnut u spomenutoj glagoljskoj tiskari. Osim toga pridonio je i rasvjetljavanju uloge Blaža Baromića u njezinu osnivanju, a tako i pokretanja same tiskare općenito. Svojim je doprinosom unaprijedio postojeće spoznaje o tome dijelu povijesti hrvatskoga glagoljaštva i pomogao u usmjeravanju budućih istraživanja.

LITERATURA

- 1/ Oskar ÁSBÓTH, "Das zu Zengg im Jahre 1494 gedruckte glagolitische Misale", Weidmannsche Buchhandlung, *Archiv für slavische Philologie*, 19, Berlin, 1897., 214–229, <https://archive.org/details/archivfrslavis19berluoft/page/214/mode/2up> (datum preuzimanja: 22. rujna 2023.)
- 2/ Joannes BERČIĆ, *Chrestomathia linguae veteroslovenicae caractere glagolitico e codicibus, codicum fragmentis et libris impressis*, Prag, 1859.
- 3/ Ivan BERČIĆ, *Čitanka staroslovenskoga jezika*, Prag, 1864.
- 4/ Ivan BERČIĆ, Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagolicom, kojim se u skorašnje doba u trag ušlo, JAZU, *Rad JAZU*, 59, Zagreb, 1881., 158–186, <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=169324> (datum preuzimanja: 25. rujna 2023.)
- 5/ Mirjana CRNIĆ NOVOSEL i Ivana ETEROVIĆ, *Mirakuli Slavne Deve Marije (Senj, 1508.): Latinička transliteracija sa studijom i popratnim tekstovima*, Institut za hrvatski jezik, Zagreb, 2023.
- 6/ Ivana ETEROVIĆ i Juraj Matej KOVAČ (ur.), *Naručnik plebanušev (Senj, 1507.): Latinički prijepis glagoljskog izvornika*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2023.

društvo, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, XXXII, Senj, 2005., 59–64; Petar RUNJE, Senjski kulturni krug i senjska tiskara, Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, XXXV, Senj, 2008., 97–111; Petar RUNJE, Fra Stjepan Belić – priređivač Baromićeva glagoljskoga brevijara 1493. u Veneciji?, *Zavod za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, XLVII, Zagreb, 2015., 183–196.

- 7/ Ivana ETEROVIĆ i Juraj Matej KOVAČ (ur.), *Meštija dobra umrtija s ritua-
lom (Senj, 1507./1508.): Latinički prijepis glagoljskog izvornika*, Nacionalna i
sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb, 2024.
- 8/ Biserka GRABAR, Tiskani glagoljski Baromićev brevijar, Staroslavenski institut,
Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, 34, Zagreb, 1984., 159–
180.
- 9/ Eduard HERCIGONJA, *Nad iskonom hrvatske knjige. Rasprave o hrvatsko-gla-
goljskom srednjovjekovlju*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1983.
- 10/ Vatroslav JAGIĆ, Književnost. Hrvatska. Hrvatski misal štampan god. 1494. u
Senju, Matica hrvatska, *Vienac*, XXVI/33, Zagreb, 1894., 532.
- 11/ Vatroslav JAGIĆ, Ein Beitrag zur südslavischen Bibliographie, "Anzeiger der kai-
serlichen Akademie der Wissenschaften: Philosophisch-historische Classe", 9.
siječnja 1895., XXXII/1, 2–6, [https://archive.org/details/anzeigerderkais14k-
lasgoog/page/n665/mode/2up](https://archive.org/details/anzeigerderkais14k-lasgoog/page/n665/mode/2up) (datum preuzimanja: 25. rujna 2023.)
- 12/ Vatroslav JAGIĆ, Ein zweiter Beitrag zur südslavischen Bibliographie, *Anzei-
ger der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften: Philosophisch-historische
Classe*, 6. ožujka 1895., XXXII/7, 27–36, [https://archive.org/details/anzeig-
erderkais14klasgoog/page/n665/mode/2up](https://archive.org/details/anzeig-
erderkais14klasgoog/page/n665/mode/2up) (datum preuzimanja: 25. rujna
2023.)
- 13/ Vatroslav JAGIĆ, Ein dritter Beitrag zur südslavischen Bibliographie, "Anzei-
ger der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften: Philosophisch-historische
Classe", 3. travnja 1895., XXXII/10, 47–52, [https://archive.org/details/anzei-
gerderkais14klasgoog/page/n665/mode/2up](https://archive.org/details/anzei-
gerderkais14klasgoog/page/n665/mode/2up) (datum preuzimanja: 25. rujna
2023.)
- 14/ Vatroslav JAGIĆ, Hrvatska glagolska književnost, *Povijest hrvatske književnosti.
Knjiga 1: Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*, Matica hrvatska, Branko
Vodnik, Zagreb, 1913., 9–60, [https://archive.org/details/povijesthrvatske00v-
odn/page/34/mode/2up](https://archive.org/details/povijesthrvatske00v-
odn/page/34/mode/2up) (datum preuzimanja: 22. rujna 2023.)
- 15/ Luka JELIĆ, *Fontes historici liturgiae glagolito-romanae a XIII ad XIX saeculum*,
Krak, 1906.
- 16/ Alojz JEMBRIH, Pisma Ivana Kostrenčića Vatroslavu Jagiću, Hrvatska akademija
znanosti i umjetnosti, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za po-
vijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, XXX,
Zagreb, 2015., 267–280.
- 17/ Ivan KUKULJEVIĆ (ur.), *Bibliografija hrvatska. Dio prvi: Tiskane knjige*, Zagreb,
1860.
- 18/ Ivan MILČETIĆ, Prilozi za literaturu hrvatskih glagolskih spomenika II. Nepozna-
ta glagolska knjižica, tiskana godine 1496., JAZU, *Starine*, XXIII, Zagreb, 1890.,
80–83, 127–153.

- 19/ Anica NAZOR, "Knjiga o hrvatskoj glagoljici". "Ja slovo znajući govorim...", Erasmus naklada, Zagreb, 2008.
- 20/ Anica NAZOR, "glagoljskoj tiskari u Senju i njezinim izdanjima (1494.–1508.), Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, XLI, Senj, 2014., 211–244.
- 21/ Anica NAZOR, O otkriću glagoljskoga Senjskoga misala i njegovih rijetkih primjeraka, Zavod za lingvistička istraživanja Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, XX, Zagreb, 2016., 171–177.
- 22/ Marija PANTELIĆ, Kulturni ambijent djelovanja Blaža Baromića, pisca i štampara glagoljskih knjiga, Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, VI, Senj, 1975., 31–43.
- 23/ Marija PANTELIĆ, Blaž Baromić, pisac i tiskar glagoljskih knjiga, Razred za književnost Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, *Forum*, 4–6, Zagreb, 1993., 384–390.
- 24/ Petar RUNJE, Gašpar Turčić, svećenik i kancelar Krčke biskupije, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Teologija u Rijeci, *Riječki teološki časopis*, VI/2, Rijeka, 1998., 321–328.
- 25/ Petar RUNJE, Senjski kanonik i tiskar Tomas Katridarić, Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, XXXII, Senj, 2005., 59–64.
- 26/ Petar RUNJE, Senjski kulturni krug i senjska tiskara, Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, XXXV, Senj, 2008., 91–114.
- 27/ Petar RUNJE, Fra Stjepan Belić – priređivač Baromićeva glagoljskoga brevijara 1493. u Veneciji?, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, XLVII, Zagreb, 2015., 183–196.
- 28/ Petar SKOK (ur.), *Korespondencija Vatroslava Jagića. Knjiga 1*, JAZU, Zagreb, 1953.
- 29/ Orsolya SZENTESI-ŽAGAR, Oszkár Asbóth: Senjski glagoljski misal iz 1494., Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, XXIII, Senj, 1996., 59–84.

SUMMARY

GLAGOLITIC PRESS IN SENJ IN THE WORK OF VATROSLAV JAGIĆ

The activity of the Glagolitic Press in Senj, which worked intermittently from 1494 to 1508, became better known to Croatian philology thanks to Ivan Berčić, who managed to collect its editions in his rich collection of Glagolitic manuscript and printed books. In his work *Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagolicom...*, he describes *Naručnik plebanušev* [*Manipulus curatorum*], *Mirakuli Slavne Deve Marije* [*Miracles of the Famous Virgin Mary*], *Transit svetoga Jerolima* [*Transit of St. Jerolim*] and *Korizmenjak* [*Lent*], which will soon be joined by an incomplete copy of the Missal based on typographical similarities. The printing of the *Missal* Berčić dates back to 1507, with which date it entered the first part of the bibliography of Croatian printed books published by Ivan Kukuljević in 1860. Among these works, *Naručnik plebanušev* [*Manipulus curatorum*] was considered the first edition from Senj because its colophon states that it was printed in 1507 and points out that the master Grgur Senjanin came from Venice specifically for this printing, which was understood as a record of the founding of the printing house. This assumption will be challenged at the end of the 19th century, primarily thanks to Vatroslav Jagić. By looking at a more complete copy of the same missal discovered in a Munich antiquarian, Jagić will determine that it was printed in 1494 and that it is also the only missal that would have been printed in that Glagolitic printing house, and in addition, contribute to clarifying the role of Blaž Baromić in founding the first domestic printing house. Although Jagić's bibliography does not contain extensive works that are more systematically devoted to Glagolitic press in Senj, his contribution to the knowledge of the oldest Croatian Glagolitic printing is by no means negligible. In this paper, the part of his bibliography that discusses topics related to the work of the aforementioned printing house is presented in more detail.

Key Words: Croatian language; Glagolitic script; Senj; printing house; Vatroslav Jagić.